

ESÂMÎ-İ LÂLE ŞİİRLERİ VE İSTANBULLU HÂTİF'İN ESÂMÎ-İ LÂLE MATLALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Sevda ÖNAL*

ÖZET

Asya kökenli bir çiçek olan lale, Asya, Anadolu ve Avrupa kültürlerinde gündelik hayattan yüksek saray kültürüne, dini sembolizmden özel kavramlaşmalara kadar yer edinmiş bir kültür bitkisidir. Asya'nın bu yabancı çiçeği bir kültür bitkisi olma vasfını Anadolu'da kazanır.

Batı kültüründe ve Anadolu'da *Tulipomania* olarak adlandırılan lale deliliğinin tarihi XVI. yüzyılda başlar. Bu tarihten sonra özellikle İstanbul'da, yeni bir lalenin yetiştirilmesi lale meraklılarını ve şairleri ad verme yarışında heyecanlandırmış, laleyi yetiştiren gibi, ona en güzel adı veren de ödüllendirilmiştir.

Sosyal hayatın edebi geleneğe yansımalarının müjdecisi olarak değerlendirilebilecek bu geleneğin en güzel örnekleri *Esâmî-i Lâle* manzumeleridir. İlk örneğiyle XVII. yüzyılda karşılaşılan lale çeşitleri üzerine yazılmış bu şiirler klasik edebiyat geleneğinde farklı ve yeni bir şiir türünün habercileri olmuştur. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda divanlarda yer almaya başlayan *Esâmî-i Lâle* manzumeleri dönemin algısını yansıtan popüler şiirler olarak kalmış, son örnekleri XIX. yy'da görülmüştür.

Lale isimleri anlamına gelen *Esâmî-i Lâle* şiirlerinde her beyitte bir veya daha fazla lale adı bir takım anlam ilişkileriyle değerlendirilir. Lale adları çoğunlukla tevriyeli bir kullanımla gerçek anlamının yanında sembolik bir çağrışıma da sahiptir. Bununla birlikte her beyitte çiçek kültürü ve İstanbul lalesi kavramlarını ihtiva eden kelime ve terkipler bir arada kullanılmıştır.

Bu çalışmada *Esâmî-i Lâle* şiirleri üzerine genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, *Hâtif Divanı*'nda yer alan *Esâmî-i Lâle* konulu matlalar formel bir yaklaşımla incelenerek ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lâle, Esâmî-i Lâle, Hâtif Ali.

THE POEMS OF NAMES OF THE TULIP AND A REVIEW ON İSTANBULLU HÂTİF'S NAMES OF THE TULIP POEMS

ABSTRACT

Tulip as a flower originated in Asia is a cultivated plant which has taken place in Asian, Anatolian and European cultures being from a religious symbolism to special conceptualization, from daily life to elite

* Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, El-mek: sevdaonal@atauni.edu.tr

palace culture. This wild flower of Asia has acquired to be a cultivated plant in Anatolia.

The history of the fondness for Tulip called *Tulipomania* in western culture and Anatolia begins in the sixteenth century. Following this period, particularly in Istanbul, growing a new type of tulip made its addicted people and poets excited to name it, and the person who gave the most beautiful name as well as raising it was awarded.

The best examples of this tradition which can be considered the herald of the reflection of social life to the literature are *Esâmî-i Lâle poems*. The poetry firstly written on Tulip types in the seventeenth century has become the herald of the different and new type of poetry in classical literature tradition.

In the poems of *Esâmî-i Lâle* meant tulip names, in each line, one or more tulip name is evaluated by means of several meanings. The tulip names mostly with a double entendre (tevriye) use have a symbolic association in addition to the real meaning. Further, the words and constitutions (terkip) including the concepts of flower culture and Istanbul tulip in each line have been used together.

In this study, the first two lines (matla) about *Esâmî-i Lâle* taking place in *Hâtif Divanı* have been comprehensively examined in a formal way.

Key Words: Tulip, Esâmî-i Lâle, Hâtif Ali.

GİRİŞ

Asya kökenli bir çiçek olan lale, Asya, Anadolu ve Avrupa kültürlerinde gündelik hayattan yüksek saray kültürüne, dini sembolizmden özel kavramlaşmalara kadar yer edinmiş bir kültür bitkisidir. Asya'nın bu yabani çiçeği bir kültür bitkisi olma vasfını Anadolu'da kazanır. Türkler için hayat ve bereket anlamında simgesel kullanımlara sahip olan lale, İslam öncesi Türk kültüründe kumaş ve kilimlerde, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemi mimari eserlerinde ise duvar süslemesi, halı, kilim, çini eserler ve diğer sanat dallarında bir kültür motifi olarak yer almıştır. İlerleyen dönemlerde de Osmanlı padişah ve sultanlarının pabuç, çizme, peşkir ve takılarında süsleme unsuru olarak kullanıldığı bilinmektedir.¹

Lalenin milli edebiyatımızda ve bilhassa Türk tezyini sanatlarında işgal etmiş olduğu mevkie bakılırsa, bu çiçeğin çok eski bir devirden itibaren kültür hayatımıza girmiş bulunduğu anlaşılır.² XI. ve XII. yüzyıllarda Orta Asya platosundan Karadeniz kıyılarına, Kafkaslar'dan Yakınoğu'ya yabani bir çiçek olarak taşınmış, özellikle İstanbul'da XV. yüzyıldan sonra bir bahçe çiçeği olarak yer edinmiştir.

Osmanlı bahçe kültürü ve İstanbul lalesinin tarihi serüveninin başlangıcı, sınırları Lale Devri'yle çizilen yanlış algının aksine, Fatih dönemine dayandırılabilir. Fatih'in fethedilen yeni ülkelerden ve komşu memleketlerden, fiyatlarının yüksekliğine aldırılmadan pek çok lale türünün soğanlarını İstanbul'a getirtip zengin bir koleksiyon oluşturduğu bilinmektedir. Dünya üzerinde

¹ ATASOY, Nurhan, *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçe*, İstanbul 2005, s. 56.

² AKTEPE, Münir, "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lale", *İÜEF Tarih Dergisi* (1953), C IV, S.7, s. 85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

belki de ilk defa Osmanlı'da ve Fatih döneminde lalelerin kültür çeşitlerinin yetiştirildiği söylenebilir.³

Bununla birlikte (tulipomania) olarak adlandırılan lale deliliğinin tarihi XVI. yüzyılda başlar. Kanuni'nin, bugün pek bilinmese de, çiçek ve bahçe kültürüne olan merakı, divanında yer alan "benefşe" redifli 4 gazeli ve;

Yir yirin oldı çemende yine peydâ lale

Eline aldı gelüp bâde-i hamrâ lale

matlalı gazelinde⁴ gözlemlenebilir.

Kanuni'nin, şair kimliğiyle, *Dîvân*'ında yer alan pek çok manzumede ipuçlarını verdiği çiçek ve lale merakını, XVI. yüzyıldan günümüze kalan belgeler, sarayların çiçeklerle donanmış olduğu yönündeki ifadelerle doğrulamaktadır.⁵

III. Selim devrinde yaşamış ve ömrünü çiçeklerin incelenmesine adanmış çiçek meraklısı Tabib Mehmed Aşki Efendi, *Takvimü'l-kibar fi Mi'yari'l-Ezhar* adlı eserinde İstanbul'da ıslah edilmiş ilk laleyi Kanuni'nin şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin yetiştirdiğini belirtir. Mehmed bin Ahmed Efendi de, XVIII. asrın başlarına kadar gelen, şükufecilerin hal tercümelerine dair yazmış olduğu *Netâyicü'l-Ezhâr* adlı eserinde en eski lale yetiştiricisi olarak yine Ebussuud Efendi'yi zikreder ve *Nûr-ı adn* (Cennet ışığı) isimli bir lalenin sahibi olduğunu belirtir.⁶

İstanbul'da ilk kültür lalelerinden birini yetiştiren ve Türk lale yetiştiriciliğine öncülük eden kişinin Ebussuud Efendi olması manidardır. Ebussuud Efendi'den önce, kendisiyle çağdaş ve daha sonraki dönemlerde lale yetiştiricileri arasında kazasker, müftü, şeyh ve imamlık görevlerinde bulunan pek çok din ve tasavvuf adamı bulunmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı insanının, özellikle ulema sınıfının laleye olan merakının temelinde İslami bahçe ve çiçek kavramlarının yattığı söylenebilir. Arapça'da cennet, "bahçe" demektir.⁷ Ebussuud Efendi'nin yetiştirdiği ilk laleye *Nûr-ı adn* (cennet ışığı) adını vermesi bu inancın yansımasıdır. İslam kültür dairesinde idealize edilen bahçe, ilahi gerçekliğin bir dizi kozmik yansımasının simgesi olarak değerlendirilmiş⁸, bahçeye ait kavramlar da bu mistik kabulün devamı niteliğinde Tanrı'yı ve peygamberi ifade eden semboller olarak karakterize edilmiştir.

Bahçenin en muteber bitkisi "gül" dür. Gülün diğer bütün çiçekler üzerindeki hakimiyeti ona özel bir mekan olan "gülzâr" ya da "gülîstân"ın tahsisinden anlaşılır. İslam kültür ve medeniyetinde gül İslam Peygamberini sembolize eder. Gülün bu kavramsal ve sembolik değerinin paralelinde lale, mistik bir bakışla Tanrı'yı ifade eder ve vahdet inancının yansıması olarak değerlendirilir. "Her soğan sadece bir sap ve bir çiçek verdiğinden lale, tevhid işareti sayılmıştır. Arapça yazılışı da kelime-i tevhid'in harfleriyle başlar. Yine Arapça Allah'ın başındaki elif harfi ile lale arasında bir benzerlik kurulabildiği gibi, laledeki (lamelif, lam ve he) harfleriyle de İslamiyetin sembolü olan *hîlal* sözcüğü yazılmaktadır. Ebced hesabıyla da "Allah" ve "lale" estetik özellikleri bir yana İslami bir yorumlayışla kutsal sayılmış; Tanrı'nın yaratıcılığını en güzel yansıtan varlık

³ CEYLAN, Gürkan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek, Güller, Karanfiller, Laleler ve Sümbüller*, İstanbul 1999, s. 72.

⁴ AK, Coşkun, *Muhibbi Divanı*, Ankara 1987, s. 707.

⁵ ATASOY, age., s. 57.

⁶ AKTEPE, agm, 86.

⁷ MUTÇALI, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, İstanbul 1995.

⁸ ANDERWS, Walter G., *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İstanbul 2000, s. 190.

olarak kabul edilmiştir.”⁹ Bununla birlikte çiçek kültürünün Batı medeniyetinde de dini sembolizmde kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰

Lale, bu mistik ve sembolik değerinin yanı sıra, estetik beğeni ve kişisel zevklerin de bir yansıması olarak XVI. yüzyıldan sonra İstanbul’un en gözde çiçeği olmuş, saray, konak ve mahalli yerleşimde oluşturulan lalezarlar Osmanlı insanının manadan maddeye açılan evreninin merkezine yerleşmiştir.

Lalenin Osmanlı kültürünün iki temel dinamiği olan saray ve din düzeyindeki kabulü zamanla sivil geleneğe de taşınır. İstanbul’da seçme ve melezleme yöntemleriyle yeni lale çeşitleri yetiştirme, başka kimsede benzeri bulunmayan lale soğanlarına sahip olma, yetiştirilen laleler için risaleler ve kitaplar yazma heveslilerinin sayısı 17. yy’ın ikinci yarısından sonra daha da artmıştır.¹¹ İstanbul’da gündemi çiçek ve lale olan söyleşiler ve toplantılar düzenlenerek “çiçek müzakereleri” ya da “çiçek üzerine musahabe” denilen oturumlarda çiçek ve lale sohbetleri gerçekleştirilmiştir.¹²

Klasik şairin duygu ve düşünce dünyasını, merkezi saray olan bir istiareler alemi¹³ oluşturur. Şair bu istiareler aleminin sınırsız zenginliğini Osmanlı kültür coğrafyası ve eksenini bahçe (gülzar/gülistan) olan bir tabiatın alır. Böylece Osmanlı insanının en önemli yaşam alanlarından biri olan bahçe şairin de vazgeçilmez mekanı haline gelir. Bahçeyi Osmanlı şairinin, bilhassa gazelin etkinlik alanı olarak değerlendiren W. ANDREWS, bu özel ve seçkin mekanı “İçindeki öğelerin toplandığı ülkenin bir mikrokozmosu” olarak inceler.¹⁴ Lalenin Osmanlı insanı/şairi için ifade ettiği zengin anlam ve hayal dünyasını bu bakış açısıyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde bir zevk ve eğlence mekanı haline gelen tabiat, şairlerin naturalist betimlemeleriyle şiirde yerini alır. Gündelik hayatın ve algının bu değişimi neticesinde Batılı zevklerin de yerleşmesiyle birlikte yüzyılın başında Nedim’in şiiriyle başlayan yenilikler, Sebki-Hindi’ye sığınan şairler dışında pek çok şairde yeni dokunuşlarla hissedilmiştir. Bu asrın şairleri, ahabaplarıyla eğlendikleri bahçelerdeki bütün renkleri görerek, kokuları duyarak şiir söylerler. Bu nedenle daha önce bir kültür motifi olarak bütün sanat dallarında yer alan lale, şairlerin kaleminde rengi, boyu, yaprakları, isimlendirilişi vb. özellikleriyle canlı bir bahçe bitkisi olma vasfı kazanır.

Yeni bir lalenin yetiştirilmesi şairleri ad verme yarışında heyecanlandırmış, laleyi yetiştiren gibi, ona en güzel adı veren de ödüllendirilmiştir. III. Ahmed dönemi lale uzmanlarından Esseyid Halil Efendi’nin yetiştirdiği “Nebatü’l-levn” için Seyyid Hanif Efendi

Lâle rûhân hüsne verdi safâ-yı envâr

Doğdu bugün çemende bir âfitâb-ı gülzâr

diyerek bu yeni lalenin anasının “Lâle-i rûhân” olduğunu, göbek adının “Nebatü’l-levn”, asıl adının da “Âfitâb-ı gülzâr” olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

Lale uzmanlarının ve meraklılarının her gün toplandıkları meclislerde yeni laleleri isimlendirme ve bu laleleri tavsif eden şiirler söylemeleri moda olmuş bilhassa dönemin şiir

⁹ SAKAOĞLU, Necdet, “Lale”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1991, s. 178.

¹⁰ Goody, Jack, *Çiçeklerin Kültürü*.

¹¹ Osmanlı lalesi ve çiçek kültürü ile ilgili bkz. Nurhan ATASOY, *Hasbahçe*, İstanbul 2005 ; Aynur KOÇAK, *Çiçeknâme*, Ankara 2009.

¹² SAKAOĞLU, agm, 179.

¹³ TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 2003, s. 3-10.

¹⁴ ANDREWS, s. 185.

¹⁵ SAKAOĞLU, agm, 182.

zevkini en iyi yansıtan şairleri Nedim ve İzzet Ali Paşa'nın öncülük ettiği yeni bir şiir hareketi şekillenmiştir.

Nedim ve İzzet Ali Paşa ekolünün takipçileri Seyyid Vehbi, Raşid, Nahifi, Rahimi, Sami, Şakir, Çelebizade Asım, Osmanzade Taib gibi devrin ünlü şairlerinin hazır bulunduğu bu meclislerde, şairler hünerlerini laleler hakkında söyledikleri şiirler üzerinden göstermişlerdir. Şairler bilhassa bahar ve yaz mevsimlerinde lalelere övgüler sıraladıkları bahariyelerle yeni bir yarış içine girerken laleyi, lalezarları tasvir eden şiirler natüralist üsluplarıyla edebiyatta yer almaya başlamıştır.

Sosyal hayatın edebi geleneğe yansımalarının müjdecisi olarak değerlendirilebilecek bu şiirlerin en güzel örnekleri *Esâmî-i Lâle* manzumeleridir. İlk örneğiyle XVII. yüzyılda karşılaşılan lale çeşitleri üzerine yazılmış bu şiirler klasik edebiyat geleneğinde farklı ve yeni bir şiir türünün habercileri olmuştur.

Lale isimleri anlamına gelen *Esâmî-i Lâle* şiirleri binlerce lale çeşidinin üretilmeye başladığı XVI-XVII. yüzyıllardan sonra özel bir merak haline gelmiştir. Osmanlı insanı yeni lale türleri yetiştirmeye ilave olarak bu lalelere nevini ifade edecek şiirsel adlar koyma merakıyla da baş başa kalmıştır. Lale konusunda yazılmış risalelerdeki bilgilere göre, İstanbul'da elde edilen lale çeşitlerinin miktarı toplam olarak 2000 civarındadır. Bazı çeşitler çok az elde edilmiş olduğundan zamanla kaybolmuş ve yeni elde edilen çeşitleri listelere alınmıştır. Lale çeşitlerine verilen isimler genellikle Arapça ve Farsça'dır. "Bununla beraber Cücemoru, Sahipkiran, Narçiçeği, Pabuççu, Altınarı, İbrahim Bey alı, Gülcübaşı, Aşçımoru, Kızıl, Bıyıklı, Keresteci, Pençe, Büyükal, Küçükkal, Erikdibi ve Kalaycıbeyazı gibi Türkçe isimlere de rastlanmaktadır."¹⁶

Şairler ve çiçek meraklıları, yetiştirilen lalelere ad koyarken birtakım özelliklerini dikkate alarak şairane değerlendirmelerde bulunurlar. Lale kelimesinin, esas rengi olan kırmızı yani "lâ" den mülhem olarak isimlendirildiği dikkate alınır, şairleri ve lale uzmanlarını ad verme sürecinde etkileyen ilk unsurun ad verilen lalenin görünüşü olduğu dikkati çekecektir. Günümüze kadar gelmiş olan risale ve mecmualarda kayıtlı olan pek çok lalenin adlandırılışına dikkat edildiğinde dış görünüşlerinin belirleyici unsur olduğu görülmektedir. Bununla birlikte lale uzmanlarının yazdıkları bu risale ve mecmualara ilave olarak şairler de lale isimlerini ihtiva eden müstakil *Esâmî-i Lâle* manzumeleriyle lale türleri ve şekilleri hakkında bilgi vermişlerdir.

Lale isimleri ve özelliklerini ortaya koymak amacıyla yazılan *Esâmî-i Lâle* manzumeleri her mısra veya beyite bir lale ismi gelecek şekilde yazılmışlardır. Lale Devri şairlerinin birçoğunun divanında yer alan bu manzumelerden tesbit edebildiklerimiz kaside nazım şekliyle veya matlalar halinde kaleme alınmıştır. Özellikle XVII. ve XVIII. yüzyılda divanlarda yer almaya başlayan *Esâmî-i Lâle* manzumeleri dönemin algısını yansıtan popüler şiirler olarak kalmış, son örnekleri XIX. yy'da görülmüştür.

Bu kapsamda tespit edilebilen *Esâmî-i Lâle* manzumeleri *Mirzazade Ahmet Neyli*, *Kalayi ve Şakir Divan*'larındaki *Esâmî-i Lâle* kasideleri ile *İzzet Ali Paşa ve Hâtif Divan*'larındaki *Esâmî-i Lâle* konulu matlalardır. Lale konulu şiirler ve *Esâmî-i Lâle* manzumeleri hakkında daha önce yapılan bir çalışmada söz konusu şiirlerin bir türe yaklaşan ortak özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.¹⁷

¹⁶ BAYTOP, Turhan, *İstanbul Lalesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 6.

¹⁷ ÖNAL, Sevdâ, "Klasik Türk Edebiyatında Lale ve Edebi Bir Tür Örneği Olarak Lale Şiirleri", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic*, -Klasik Türk Edebiyatı- Prof. Dr. Meserret Diriöz Hatırasına: (Winter: 2009), Vol. 4/2, s. 878-895.

Lale isimleri anlamına gelen *Esâmî-i Lâle* şiiirlerinde her beyitte bir veya daha fazla lale adı bir takım anlam ilişkileriyle değerlendirilir. Lale adları çoğunlukla tevriyeli bir kullanımla gerçek anlamının yanında sembolik bir çağrışıma da sahiptir. Bununla birlikte her beyitte çiçek kültürü ve İstanbul lalesi kavramlarını ihtiva eden kelime ve terkipler tenasüplü kullanılmışlardır.

Bu çalışmada *Hâtif Divanı*'nda yer alan *Esâmî-i Lâle* konulu matlalar formel bir yaklaşımla değerlendirilerek ayrıntılı olarak incelenecektir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yıllarında yaşamış olan Hâtif Ali Efendi, kaynaklarda İstanbullu Ali ve Seyyid Çelebi adlarıyla da geçmektedir.¹⁸ Tezkirelerde hayatına dair ayrıntılı bilgi bulunmayan şair hakkında Fatih Efendi *Hâtimetü'l-Eş'ar*'da çok kısa bilgiler verirken, *Şefkat* ve *Silahdarzade Tezkireleri*'nde ise sadece şiiirlerinden örnekler yer almaktadır.¹⁹

Doğum tarihi kesin olarak tespit edilemeyen şairin ölüm tarihi Fehim Efendi'nin düştüğü tarihte de doğrulandığı üzere 1824'tür. I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerinde sarayda sermücellid (ciltçi) olarak görev yapan şair, II. Mahmud'un saltanat döneminde 1816'da başmusahib olmuştur.²⁰ Bu yönüyle saraya ve dönemin entelektüel çevrelerine yakınlığıyla dikkati çeken Hâtif, Lale Devri şairi olmamasına rağmen, etkileri uzun yıllar devam eden bu dönemin bütün özelliklerini şiiirlerine yansıtmıştır. Bilhassa şarkı, gazel ve matlalarında XVIII. yüzyıl İstanbul'una dair mahalli ve folklorik pek çok unsur bulunmaktadır. Söz konusu şiiirler içinde gerek konusu gerekse konuyu işleyiş biçimiyle en orijinal örnekler, *Esâmî-i Lâle* başlıklı ve konulu 92 matla beyitidir.

Hâtif Divanı, şairin Sultan I. Abdülhamit (1774-1789) zamanında sarayda baş mücellit olarak görev almasından sonra kaleme alınmış olmalıdır. Telif veya tertip tarihi kesin olarak bilinmeyen divanın üç nüshası bulunmaktadır.²¹ *Esâmî-i Lâle* manzumeleri *Hâtif Divanı*'nın Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 2339 numaralı nüshasında yer almaktadır.²²

Esâmî-i Lâle konulu matlalar, divan metninde gazellerin ardında yer alan "metâli" başlıklı matlardan ayrı bir bölüm halinde düzenlenmiştir. 194b- 200b yaprakları arasında yer alan matlalar, her yaprağın b yüzünde 7, a yüzünde 8 satır cetvel içine sığdırılacak şekilde yerleştirilmiştir. *Esâmî-i Lâle* başlığı ve her beyitte yer alan lale adları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Matlalarda konuyu canlı bir dille sunma endişesiyle şekli özellikler ihmal edilmiş muhteva ön planda tutulmuştur. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün ve fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* kalıplarının kullanıldığı matlalarda, yer yer vezin hataları bulunmaktadır.

Bir çok matlada lale isimlerinin eksik veya farklı kaydedildiği, bazen bir lale isminin iki matlada geçtiği görülmektedir. Orijinal metinde kırmızı mürekkeple belirtilen lale isimleri bu çalışmada koyu renkle yazılmıştır. Bu isimlerin dışında her beyitte sanatlı bir şekilde birden fazla

¹⁸ İPEKTEN, Haluk, vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 193-194.; MUALLİM NACI, *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal KURNAZ, Ankara 2000, s. 289.

¹⁹ FATİH DAVUT EFENDİ, *Hâtimetü'l-Eşar, Açıklamalı İsimler- Eserler İndeksi*, Haz. Lütfü BAYRAKTUTAN Doktora Ön Çalışması, Erzurum 1979.; *Şefkat ve Tezkire-i Şuarası*, Haz. Murat Önder, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006, s. 265.; *Silahdarzade Mehmet Emin, Tezkire-i Şuara*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, 34 AE Tarih 795, 74.v.

²⁰ "Hatif Ali", *Büyük Larousse Sözlük-Ansiklopedi*, İstanbul 1986, s. 5087.

²¹ Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 2339, Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 783 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T5491.

²² Önal, Sevdâ, *Hâtif, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010.

lale isminin gizlendiği görülmektedir. Lale mecmuaları²³ ve diğer lale manzumelerinden yola çıkarak tespit edilen bu isimler orijinal metinde kırmızı mürekkeple belirtilmediği için bu çalışmada italik yazılmıştır.

Matlalarda yer alan lalelerden bazılarının yetiştiricileri ve bir takım özellikleri Mehmet Aşki'nin *Risale-i Takvim-i Lâle* isimli eserinde yer almaktadır.²⁴

Hâtif'in ölümünden yaklaşık yarım asır sonra yaşamış olan ziraat uzmanı Cevat Rüştü (1885-1936)²⁵ *Edebiyat-ı Umumiye Mecmua'sında* yayınladığı lale konulu yazılarında Hâtif'in matlalarından örnekler verir. Hâtif'in bu çalışmada incelenen Esâmî-i Lâle matlalarına ilave olarak başka matlalarının da bulunduğunu Cevat Rüştü'nün "Lale Edebiyatı" isimli yazısından öğrenmekteyiz.²⁶ Ancak diğer matlaların bulunduğu nüsha şu ana kadar tespit edilememiştir. 93. matla ilgili çalışmadan alınmıştır. Lalelerin isimlendirilmeleri ve edebiyattaki kullanımları üzerine dikkat çekici örnekler olan Cevat Rüştü'nün yazılarında zikrettiği matlalar dipnotta belirtilmiştir.

ESÂMÎ-İ LALE

Hâme-i kudret le tahrîr oldı hat-ı hüsn-i yâr
Olsa şâyân *kıt'a-i Yâkût'a* da *şu'le-nisâr*

Revişde kahraman heybet edâda *ayn-ı Behmen'* dir
Bu lale sîne-i dâğ-ı dile bir **gürz-i gülşen** dir

Mihr ü meh şermiyle çeksün yüzine *perde-i âl*
Şu'le virmiş feleğe sa'd ile **necm-i ikbâl**

Bir beyâzı gülşen-i âlemde itmezken ümîd
Nâ'il-i vasl-ı murâd olur olan **baht-i saîd**

Berg-i gül-reng dir isem ârızına şâyândır
Nahl-i nâzım saña şöhret viren ancak ândır

Pâdişâh-ı ma'niyim *elfâz-ı rengîn* bir yaña
Serde tâc-ı rif'atimdir sâye-i **perr-i hümâ**

Letâfet virdi cûlar serv-i kaddim olma gel gam-gîn
Çekince gülşen-i nezzâreye bir **cedvel-i zerrîn**

Değil zerger anı gencînelerde görmemiş hâlâ
Bu âb-ı tâb ile misli bulunmaz **cevher-i yektâ**

Çemen-zâr-ı tarâvet virdi seyr it ol kad-i **dil-cû**
Peyâmîñ arz ider sebz ü bahârîñ *sünbül-i gîsû*

²³ Lale mecmuaları ile ilgili olarak, (Ekrem Hakkı Ayverdi, *18. Asırda Lale*, (Neşre hazırlayan) M. Uğur Derman, İstanbul 2006, s.12.) isimli kaynağa bakılabilir.

²⁴ BÜYÜKKARCI-YILMAZ, Fatma, "Risâle-i Takvim-i Lale", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilimi Araştırmaları*, Volume 24/III, 2000, 81-127.

²⁵ POLAT, Nazım Hikmet, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, İstanbul 2001.

²⁶ "Tarih-i Ziraat-i Osmaniye Tedkikatından: Lale Edebiyatı", Nazım Hikmet POLAT, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, İstanbul 2001, s. 67.

Şu'â-i nazra-i evvelde gûyâ mevc-i deryâdır
Anı çeşm-i sadef görmüş değil [bir] **dürr-i yektâdır**

Laleler hâtem gibi oldu cihânda râye-gân
Dest-i cûdı hâk-i gül-zâra olunca **dür-feşân**

Muhtemeldir fâş ider râz-ı derûnı ins ü cân
Rûy-ı mahbûb virdi mir'ât-ı Sikender'den nişân

Gül nihâlim bülbüli gülşende itmiş bî-mecâl
Gonçeler gibi küşâd oldukca **ra'nâ-yı hayâl**

Nev-civânım tarh-ı teklîf it temâşâ kıl amân
Laleler olsun çemen sahnında bârî **şâd-mân**

Şinâver lik iderse bahr ü ma'nâ-yı letâfetde
Varır elbet kenâr-ı lafz-ı rengîne nihâyetde

Bu sûretle yazılsa cild-i Erteng'e sezâdır bu
Nukûş-ı hâme-i Behzâd değil **sun'-ı Hudâ'** dır bu

Bedevî tûbında 'uşşâka olunca sîne-bend
İtdi meydân-ı erenlerde o şûha **şeyh-pesend**

Bu râzı fehm iderse tûtî-i güftâr olur mahcûb
Dil-i mir'âtımı işkeste itdi **şîve-i mahbûb**

Neşât-ı rûh olur bezm-i çemende ehl-i irfâna
Kadeh devrinde sâkî reşk ider sahbâya peymâne

Leşkeri hat yüze çıkdı nola ey **şâh-ı zemîn**
Fitnesinden olamaz ehl-i Kureyş şimdi emîn

Rûy-ı hûbân gibi hoş **berg-i latîf** dinse sezâ
Renk virir gonçe-i hûrşîde bu pâkîze-edâ

Bu zîbâyış bu nâz-ı işveler bilmem ne hâletdir
Nümâyîşde bu da her ravzada **tâvûs-ı cennetdir**

Musavvirler anı **tasvîr-i gülşenden** ider tadâd
Pey-i nakşında sûzân oldu zîrâ hâme-i Behzâd

Bezimde neş'e-i sahbâ değil sâkî olan mahcûb
Leb-i la'liñ olur şermendesî **peymâne-i yâkût**

Şeb-i târîk-i zulmet görmemiştir gonçe-i nâzı
Çemen-zârıñ güli hem bülbüli **şem'-i tecellîden**

Turkish Studies

Bu gül-zâr-ı safâda andelibân itmez inkârı
Şükûfe pervâne oldu bu lale **kerem-i bârî**

Dür gibi rişte-i efkâra dizildi şebnem
Ârız-ı âline şâyân dir isem **gül-i irem**

Kelîmullâh-ı aşka lale değil tûrdur bu
Bu çemende gör yanân **lâmi'a-i nûr**dur bu

Sîneye çekmek o rakkâsı bulunca fırsatı
Akreb oldu çeşmime gûyâ **münevver sâ'ati**

Çekilmez çille-i saht-ı gümânîñ Zâl olur mahcûb
Beni menzil âçub tâş dikdi zîrâ **nâvek-i mahbûb**

Âteş-i aşk var iken dâğ-ı dilimde ey mâh
Tûtuşur atlâs-ı dâmân-ı felek eylesem âh

Şu'â'-ı mihr ü meh zan itme çarhîñ olsa bellîdir
Viren zîb ü ferî bu hâke **mir'ât-ı tecellîdir**

Getürmek hâlden kâle bu elfâzı ne hâcetdir
Bilürler zergerân kadrin bu **iksîr-i sa'âdetdir**

Çemen-zâra füyüzât-ı ilahî olıcak ihsân
Bu tarh-ı dil-güşâda oldu rûyân **kudret-i Yezdân**

Reg-i gülden fitîl âmâdedir hem merhem-i vaslı
Dem-â-dem sîneme zahm acsa da ol **gamze-i hûnrîz**

Semen-zâr-ı letâfetden garaz bir gonçe-i terdir
O nahl-i işve el-hak haylıce [bir] **nâz perverdir**

Âzim-i seyr-i gülistân olıcak reh-güzeriñ
Virdi **pertev-i çemen** hâke kademi o şehiñ

Bu yolda Rüstem-i dehr olsa da âciz kalur senden
Geçilmez oldu seyr-i laleye **Behrâm-ı gülşenden**

Matla-ı hürşîd gibi gül-zâra virdikce nişân
Tâbiş-i hüsnüñle ey meh buldı **pertev âsmân**

Bu **tohm-ı nâzenîn** el-hak çemen-zâr-ı letâfetdir
Edâda kahramân heybetli bir dâî kıyâfetdir

Kelâm-ı hikmet-amîziñ aceb var mı iden inkâr
Mecâlis-sâz-ı şevk olmuş çemende **tuhfetü'l-ezhâr**

Turkish Studies

Bu âb-ı tâb ile çeşm-i felek görmüş değil hâlâ
Şu'â'ından aña şâyeste dense **cevher-i yektâ**

Bu **tevfik** olduğunda şübhe yok aslâ
Bu lale-zâra izz ü rif'ati görmüş değil hâlâ

Peyâmîñ virdi **tezyîn-i çemen** seyr-i gülistânîñ
Buyur ey nahl-i nev-reste hezârîñ diñle efgânîñ

Tâb-ı hüsnüñ eylese **hûrşîd-i nâz** mehden nihân
Encümen-gâh-ı felek sa'd ile eylerdi kırân

Duhter-i nâz gelicek sahñ-ı çemen-zâra bu gün
Laleler saçı virüb eylediler aña düğün

Bu da **dîbâce-i gülşen** olur ise gülistâna
Reg-i gülden aña şîrâze çeksün bâri cânâne

Ne **zî-kıymet** güherler buldum elfâz-ı ma'ânide
Anîñ her harfîni satr-ı hayâle çekdim âyende

Çeşm-i bed-mest-i gazab dâî revîşli bir civân
Gamze-i hûn-rîzi virdi **tîğ-i Mirrîh** den nişân

Düşse hâk-i çemene lale olurdu mebhûs
Eşk-i çeşmim olicak reng-i **hayâl-i yâkût**

Peyi nakşında hâme dikkat itdim geldi feryâda
Kara su indi bu sûretde zîrâ **çeşm-i Behzâd**'a

Âlemi teshîr için bu lale-zâr olmuş tamâm
Tarhınıñ her hânesidir gûyiyâ **vefk-i merâm**

Şükûfe-perveri kimdir bu **nahl-i dilkeş** iñ hâlâ
Bu tohm görmemişdir didi Rıdvân ravzatü'l-mevâ

Bu zibâyış bu endâm-ı letâfet var iken sende
Saña ey **nahl-i nâzım** gülşen-i âlem olur bende

O bir **nûr-ı mücessem**dir düşünce hâk-i gül-zâra
Değil lale getürmüş serv-i sebz-endâmı reftâra

Bu hengâm-ı çemendir sâkiyâ meclis olu[r] hulyâ
Dile revnak virir bu lale-zârda **neş'e-i sahbâ**

Ne rütbe âb ü tâbîñ buldı seyr it ser-te-ser ezhâr
Bu dilkeş lale-zârda âşikârdır **menba-ı esrâr**

Turkish Studies

Nâvek-i nâzîñ bu meydânda nişân olsun amân
Bozduğûñ menzil eyâ kâşî kemân *Tozkoparan*

Ne mümkün çıkması dâ'ireden bu sırr-ı esmâdır
Perî-rûyâna mümkün şimdi **mirât-ı mücellâdır**

Sürûr-ı meclis ol sâkî ele al câm-ı sahbâyı
Ferâmûş idelim bârî çemende rûz-ı ferdâyı

Yüzüñ sürmek diler pâyine lale şevk ile herbâr
Nakîbü'l-eşref oldı gülsitânda **seyyidü'lezhâr**

Subh-ı eyyâm-ı bahâr oldı bu şeb bî-minnet
Nûr bahşâ-yı cihân olmada **şem-i kudret**

Tefe'ül eyledim Dîvân-ı Hâfız'dan bu gül-zârı
Baña **fâl-i hayır** bir lale çıkdı itmeme inkârı

Bu halden kâle gelmez vasfını mümkün değil tahrîr
Temâşâda bu lale-zâr değil **gencîne-i iksîr**

Lale-âsâ sahn-ı gül-zârda olunca tîğ-zen
Kahramânım şânına şâyeste dirsem **saf-şiken**

Bu lale bir **mücevher** hançer oldı şâh-ı gül-zâra
Açar dâğ-ı dile şimdengerü her mevc biñ yâre

Bu fasıl ger iderse mutrib-i hoş nağme **şevk-âver**
Terennüm-sâz olur taraf-ı çemende lale-i hoş ter

Bu mevsimde **safâ-yı gülşen** it tâze fidânım gel
Gül-i gül-zâr-ı behcet lale rûh nâzik civânım gel

Olmuşum bezm-i çemende sâkiyâ rüsvâ-yı aşk
Neş'e-var itmiş görince laleyi **sahbâ-yı aşk**

Kâfda ârâm eylemek şimdengerü emr-i muhâl
Hümâ-yı evc-i rif'at buldı zîrâ **şehper-i ikbâl**

Kelâl gelmek ne mümkün seyr-i lale başka âlemdir
Bu gül-zâr-ı letâfet gûyiyâ **'ayn-ı mücessemdir**

Bu âb-ı tâb ile ol lale ruhsâr olmasun gam-gîn
Olurken havz-ı çeşme nazrası **fevvâre-i zerrîn**

Nukûşî **'ayn-ı tâvûs-ı** çemende laleler hayrân
Kaçırılmışdır arar *bâğ-ı behiştîñ* añladım rıdvân

Turkish Studies

Görmedim bu lale-zârı didi rıdvân-ı naîm
Cân atar elbet temâşâ itmeğe **feyz-i nesîm**

Bu keyfiyet var iken sunma sâkî câm-ı bî-pervâ
Sürûr-i meclis olmuşdur çemende lale-i hamrâ

Göreydi lalede bu tâb-ı tîğ-i fitne-i devrân
Giriz-gâh-ı necâta yol bulur mı **gamze-i hûbân**

Gelürdi laleye evsâfını gûş eylese hayret
Eğer mecmû'a-i gül-zârı yazsa **hâme-i 'ibret**

Ehl-i bezme çekdirir zerrîn kadehler intizâr
Cür'a-i mey den midir sâkî bu reng-i lale-zâr

Ne tohm-ı hâke rağbet kor ne seyr itmeğe ezhârı
Görürse laleler dil-hûn olur **âşûb-ı gül-zârı**

Neyyir-i çarh seni gördikce olur mı şâdân
Lale-zâra olıcak meh gibi **pertev-efşân**

Temâşâ-yı çemen eyler ise ol serv-i kadd dilber
Değil lale iderdi ser-te-ser ezhârı **raks-âver**

Göricek cümle etibbâ dil-i bîmârımı
Maraz-i aşk didiler **nükte-i esrâr** ımızı

Mey-i mahbûb ile seyr-i çemendir **def-i gam** ancak
Değil lale bu bezme sâkiyâ mutrib virir revnak

Hıfz için **hûrşîd-i enver**den kurulmuş sâyebân
Şâh-ı ezhâr oldığıñ ol lale rûh itmiş ayân

Geldi **gül-zâr-ı çemen** fasl-ı bahâr eyyâmı
Ben burakmam hele şimdengerü elden câmı

Mihr ü mehden rûtbe-i vâlâyı ben itmey hayâl
Olinca tâli'-i yâver felekde **kevkeb-i ikbâl**

İrersen menzil-i maksûda bir gün itme isti'câl
Var ise zâde-i tab'ında zerre **mâye-i ikbâl**

Hâkden mümkün midir rûyân olsun bir varak
Terbiyet viren bu ezhâra çemende **lutf-ı Hak**

Cûylar feryâd idüb reşk âver olsa yâsemen
Serde tâc-ı ârifândır **nûsha-i feyz-i çemen**

Turkish Studies

Bu eyyâmda mey-i mahbûb ile sâk olur ülfet
Kefimde var iken bezm-i çemende **sâgar-ı kudret**

Çemende tarh idüb nakşın çıkarmışdır ne hoş üstâd
Sezâdır itse **resm-i feyz** de Behzâd-ı hüner feryâd

Lale-zâra gelicek pâdişeh-i rûy-ı zemîn
Ferş olur pâyine seyr eyle **kumâş-ı zerrîn**

Nev-bahâr-ı çemen-i âlemi seyrâna çıkan
Lale-veş dâğ-ı bedel böyle *dehen-beste* gider

***

Esâmî-i Lâle matlalarında geçen 93 lale ismi ve Türkiye Türkçesi'ndeki karşılıkları alfabetik olarak şöyledir:

âşub-ı gülzâr	<i>gülbahçesini karıştıran</i>
âteş-i aşk	<i>aşk ateşi</i>
'ayn-ı mücessem	<i>görünen göz</i>
ayn-ı tâvûs	<i>tavus gözü</i>
bâğ-ı behişt	<i>cennet bağı</i>
baht-i said	<i>mutlu talih</i>
Behrâm-ı gülşen	<i>gülbahçesi yıldızı (Behram'ı)</i>
berg-i gül-reng	<i>gülrenkli yaprak</i>
berg-i latif	<i>güzel yaprak</i>
cedvel-i zerrin	<i>altın cetvel</i>
cevher-i yektâ	<i>tek mücevher</i>
cûra-i mey	<i>şarap içen</i>
çeşm-i Behzâd	<i>Behzad'ın gözü</i>
def' -i gam	<i>üzüntü gideren</i>
dîbâce-i gülşen	<i>gülbahçesinin başı</i>
dil-cû	<i>gönül çelen</i>
duhter-i nâz	<i>naz kızı</i>
dür-feşân	<i>inci saçan</i>
dür-i yektâ	<i>tek inci</i>
fâl-i hayır	<i>hayırlı fal</i>
fevvâre-i zerrîn	<i>altın fiskiye</i>
feyz-i nesîm	<i>rüzgarın bereketi</i>
gamze-i hûbân	<i>güzellerin yan bakışı</i>
gamze-i hunrîz	<i>kan dökücü yan bakış</i>
gencîne-i iksîr	<i>iksir hazinesi</i>
gül-i irem	<i>cennet gülü</i>
gülzâr-ı çemen	<i>çimenliğin gülbahçesi</i>
gürz-i gülşen	<i>gülbahçesinin gürzü</i>
hâme-i 'ibret	<i>ibret kalemi</i>

Turkish Studies

hâme-i kudret	<i>kudret kalemi</i>
hayâl-i yâkut	<i>yakut hayal</i>
hurşîd-i enver	<i>parlak güneş</i>
hurşîd-i nâz	<i>naz güneşi</i>
iksîr-i sa'âdet	<i>mutluluk iksiri</i>
kerem-i bârî	<i>Tanrı'nın bağıışı</i>
kevkeb-i ikbâl	<i>talih yıldızı</i>
kudret-i Yezdân	<i>Tanrı'nın kudreti</i>
kumâş-ı zerrîn	<i>altın kumaş</i>
lâmi'â-i nûr	<i>parlak ışık</i>
lutf-ı Hak	<i>Tanrı'nın bağıışı</i>
matla'-ı hurşîd	<i>güneşin doğuşu</i>
mâye-i ikbâl	<i>talih bilgisi</i>
menba'-ı esrâr	<i>sırların kaynağı</i>
mirât-ı mücellâ	<i>parlak ayna</i>
mir'ât-ı tecellî	<i>tecelli yeri</i>
mücessem	<i>görünen</i>
mücevher	<i>mücevher</i>
münevver sa'ati	<i>parlaklık saati</i>
nahl-i dilkeş	<i>gönül çeken fidan</i>
nahl-i nâz	<i>naz fidanı</i>
nâvek-i mahbûb	<i>sevgilinin kirpiği</i>
nâvek-i nâz	<i>naz oku</i>
nâz perver	<i>naz eden</i>
necm-i ikbâl	<i>talih yıldızı</i>
neş'e-i sahbâ	<i>şarap neşesi</i>
neşât-ı rûh	<i>ruhun coşkusu</i>
nükte-i esrâr	<i>sırların manası</i>
nüşa-i feyz	<i>bolluk nüshası</i>
perr-i hü mâ	<i>hüma kanadı</i>
pertev-efşân	<i>ışık saçan</i>
pertev-i âsmân	<i>gökyüzünün ışığı</i>
pertev-i çemen	<i>çimenliğin ışığı</i>
peymâne-i yâkut	<i>yakut kadeh</i>
ra'nâ-yı hayâl	<i>hayalin güzelliği</i>
raks-âver	<i>oynatan</i>
resm-i feyz	<i>bolluk yazısı</i>
rû-yı mahbûb	<i>sevgilinin yüzü</i>
sâf-şiken	<i>düşman saflarını yaran</i>
safâ-yı gülşen	<i>gülbahçesinin neşesi</i>
sâgar-ı kudret	<i>kudret kadehi</i>
sahbâ-yı aşk	<i>aşk şarabı</i>
seyyidü'l-ezhâr	<i>çiçeklerin efendisi</i>
sun'-ı hudâ	<i>Tanrı'nın kudreti</i>
sürûr-ı meclis	<i>meclisin neşesi</i>
şîve-i mahbûb	<i>sevgilinin işvesi</i>
şâdmân	<i>sevinçli</i>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

şinâver	<i>suda yüzen</i>
şâh-ı zemîn	<i>yeryüzünün padişahı</i>
şehper-i ikbâl	<i>talih kanadı</i>
şem'-i kudret	<i>kudret mumu</i>
şem'-i tecellî	<i>tecelli mumu</i>
şevk-âver	<i>neşe veren</i>
şeyh-pesend	<i>şeyhin beğendiği</i>
tasvîr-i gülşen	<i>gülbahçesinin resmi</i>
tâvûs-ı cennet	<i>cennet tavusu</i>
tevfîk	<i>uygun</i>
tezyîn-i çemen	<i>çimenlğin gülbahçesi</i>
tîğ-i Mirrîh	<i>Merih'in oku</i>
tohm-ı nâzenîn	<i>nazlı tohum</i>
tuhfetü'l-ezhâr	<i>çiçeklerin hediyesi</i>
vefk-i merâm	<i>uygun istek</i>
zî-kıymet.	<i>kıymetli</i>

Tabloda günümüz Türkçesindeki karşılıkları verilen lale isimleri yapı bakımından incelendiğinde; 76 Farsça izafet tamlaması, 6 Arapça-Farsça birleşik sıfat, 3 Arapça isim, 2 Arapça tamlama, 2 Farsça sıfat, 1 Farsça birleşik sıfat, 1 Farsça birleşik isim 1 Farsça birleşik sıfat ve 1 Türkçe tamlama şeklinde oluşturulduğu görülmektedir.

Bununla birlikte metinlerin söz dağarı incelendiğinde kullanılan ve tekrarlanan kelimelerin bahçe ve tabiat merkezli olduğu dikkati çekmektedir. Bu grupta en fazla gülşen kelimesinin 5 adet lale adında kullanıldığı görülmektedir. Gülşenle anlam yönünden ilişkili gülzâr, çemen, tâvûs, berg, nahl ve ezhâr kelimeleri de lalelere verilen adlarda tercih edilmiştir.

Lale adlandırmalarında tercih edilen bir başka kelime grubunu da sanat terimleri oluşturur. Hâme, raks, resm, tasvîr, tezyîn vb. kelimelerle oluşturulan lale adları dönemin estetik ve sanat algısını yansıtır özelliktedir. Gerek tabiat ve bahçe terimleriyle oluşturulan gerekse estetik ve sanat terimleriyle oluşturulan lale adlarında tasvirler özellikle renk adlarıyla oluşturulmuştur. Gül-renk, lâmiâ-i nûr, rânâ, zerrîn gibi kelimelerle oluşturulan tamlamalar tavsif edilen lalenin fiziki yapısını ortaya koyar niteliktedir.

Ayrıca Türk kültür tarihinin hemen her döneminde, klasik kültürden halk kültürüne kadar geniş bir alanda kullanılan “çiçeklerin gizli dilinin” lale adlandırmalarında ne derece etkili olduğu cevap bekleyen bir soru olarak kalmıştır. Bu soru yapılan çalışmalar sonucunda bütün *Esâmî-i Lâle* manzumeleri ve şükûfenâmeler incelenerek lale adları sözlüğünün oluşturulmasıyla ortaya çıkacaktır.

SONUÇ

Edebi eserlerin diğer bütün sanat eserleri gibi üretildiği toplumdan uzak kalmadığı, bizzat ortaya çıktığı toplumun estetik algısını ve yaşam algısını yansıttığı bilinmektedir.

Bu bağlamda Osmanlı edebiyatı da Osmanlı insanından ve dönemin sosyal olaylarından bağımsız düşünülemez.

Osmanlı saray ve halk kültüründe sembolik kullanımlara sahip olan lale çiçeği, zamanla bu sembolik kullanımına ilave olarak pek çok sanat dalında ve edebiyatta kullanılan önemli

Turkish Studies

temalardan biri haline gelmiştir. XV. yüzyılda Fatih döneminde bir kültür bitkisi haline gelen Asya'nın yabani bitkisi, XVI. yüzyılda edebi eserlere konu olmuş, XVII. yüzyıldan sonra da müstakil metinlerle edebiyattaki varlığını sürdürmüştür.

Bilhassa İstanbul'da XVI. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan lale yetiştiriciliği ile birlikte ıslah edilen ve yetiştirilen bu özel lalelere türünü, şeklini hatta soyağacını çağrıştıran isimler koymak da özel bir merak haline gelmiştir. Yeni bir lalenin yetiştirilmesi şairleri ad verme yarışında heyecanlandırmış, laleyi yetiştiren gibi ona en güzel adı veren de ödüllendirilmiştir. Lale tutkusu ve yetiştiriciliği zaman içinde kendi kültür ortamını oluşturarak yetiştirilen lalelere orijinal adlar verme ve verilen adlar üzerine şiir söyleme merakına kadar ulaşmıştır.

İlk ürünlerini XVII. yüzyılda gördüğümüz *Esâmî-i Lâle* şiirleri lale adlarını ihtiva eden metinlerdir. Söz konusu metinlerde lale, rengi, boyu, yaprakları, isimlendirilişi vb. özellikleriyle canlı bir bahçe bitkisi olma vasfı kazanır.

Bu çalışmada XVIII. yüzyıl şairi *Hâtif Divanı*'nda yer alan *Esâmî-i Lâle* konulu matlalar incelenmiştir. Şair, 93 matlada bir veya birden fazla lale ismini zikrederek beyitin genelinde bu laleyi tavsif eder. Lale adları incelediğinde, anlam bakımından bahçe ve tabiata ait kelimelerle birlikte, süsleme sanatlarına ait terimler ve renk adlarından oluştuğu dikkati çekmektedir. Yapı bakımından incelendiğinde ise lale adlarının genellikle tamlama şeklinde oluşturulduğu görülmüştür.

İncelenen metinlerden yola çıkarak, lale çiçeğinin, Osmanlı kültür coğrafyasında ve bilhassa İstanbul'da botanik ve ziraat bilimlerinin çerçevesinden çıkarak edebi eserlere de konu olacak kadar geniş bir kültürel alana yayıldığını söylemek mümkündür.

Söz konusu eserler çiçek edebiyatı üst başlığında değerlendirilebilecek müstakil lale adları şiirleri olarak edebiyat tarihimizin ilgi çekici metinleri arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- AK, Coşkun, *Muhibbi Divanı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.
- AKTEPE, Münir, "Damat İbrahim Paşa Devrinde Lale", *İÜEF Tarih Dergisi* (1953), C. IV, S.7.
- ATASOY, Nurhan, *Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçe*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., İstanbul 2005.
- ANDERWS, Walter G., *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 190.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *18. Asırda Lale*, (Neşre hazırlayan) M. Uğur DERMAN, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006.
- BAYTOP, Turhan, *İstanbul Lalesi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- BÜYÜKKARCI-YILMAZ, Fatma, "Risâle-i Takvim-i Lale", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilimi Araştırmaları*, Volume 24/III, 2000, 81-127.
- CEYLAN, Gürkan, *Osmanlı'dan Günümüze Dört Gözde Çiçek, Güller, Karanfiller, Laleler ve Sümbüller*, Flora Yay., İstanbul 1999.
- FATİN DAVUT EFENDİ, *Hatimetü'l-Eşar, Açıklamalı İsimler- Eserler İndeksi*, Haz. Lütfü BAYRAKTUTAN Doktora Ön Çalışması, Erzurum 1979.
- GOODY, Jack, *Çiçeklerin Kültürü*, Ayrıntı Yay., İstanbul 2010.
- "Hatif Ali", *Büyük Larousse Sözlük-Ansiklopedi*, Milliyet Yay., İstanbul 1986, s. 5087.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 8/1 Winter 2013

- İPEKTEN, Haluk, vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1998.
- KARTAL, Ahmet, *Klasik Türk Şiirinde Lâle*, Akçağ Yay., Ankara 1998.
- KOÇAK, Aynur, *Çiçeknâme*, Gazi Kitapçılık, Ankara 2009.
- MUALLİM NACİ, *Osmanlı Şairleri*, Haz. Cemal KURNAZ, Akçağ Yay., Ankara 2000,.
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça- Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995
- ÖNAL, Sevda, “Klasik Türk Edebiyatında Lale ve Edebi Bir Tür Örneği Olarak Lale Şiirleri”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish of Turkic, -Klasik Türk Edebiyatı- Prof. Dr. Meserret Diriöz Hattarasına: (Winter: 2009)*, Vol. 4/2, s. 878-895.
- ÖNAL, Sevda, *Hâtif, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2010
- ÖNDER, Murat, Şefkat ve Tezkire-i Şuarası, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon 2006.
- POLAT, Nazım Hikmet, *Türk Çiçek ve Ziraat Kültürü Üzerine Cevat Rüştü'den Bir Güldeste*, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Lale”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yay., İstanbul 1991.
- Silahdarzade Mehmet Emin, Tezkire-i Şuara*, İstanbul Millet Ktp., Ali Emiri Koleksiyonu, 34 AE Tarih 795, 74.v.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 2003, s. 3-10.